

АПСТРАКТ

Ранко Радовић (1935-2005) био је један од најистакнутијих архитеката, урбаниста и професора у Југославији, значајног утицаја на стручне и научне расправе о планирању и пројектовању јавних простора и зграда, о чему сведоче не само његови пројекти, већ бројне публикације и јавне презентације. Поред његових познатих изведених јавних објеката попут Спомен куће на Тјентишту у Босни и Херцеговини, Занатско-услужног центра у Београду, Градске куће у Аранђеловцу, Поште, Хотела „Партизанка“ и Банке у Врњачкој Бањи, пројектовао је и пет породичних кућа. Од пет пројектованих, четири су изграђене, међутим, до сада нису биле у фокусу истраживача ни публиковане у научној или стручној периодици. Овим прилогом проучавању стваралаштва Ранка Радовића се анализирају његови пројекти породичних кућа изграђених у периоду од 1975. до 1985. године у Аранђеловцу, Бачкој Паланци и Сомбору. Значај Радовићевих пројеката породичних кућа истражује се у контексту времена доминантне „каталожке“ једнопородичне стамбене градње у Србији. Овим радом се истражује Радовићев пројектантски рад у контексту његових теоријских приступа о односу традиције и савремене архитектуре, чиме се расветљава његов допринос идејама развоја савремене станоградње осме и девете деценије прошлог века у Србији.

Кључне речи: Ранко Радовић, једнопородично становање, породичне куће, стамбена архитектура

УВОД

У периоду између два светска рата у српској архитектури једнопородично становање било је често главни носилац нових и напредних архитектонских мисли и идеја где је већина архитеката пројектовала за богатији слој српског друштва. Пројекти породичних кућа Драгише Брашована и Милана Злоковића били су уједно и пионирска

ABSTRACT

Ranko Radović (1935-2005) was one of the most prominent architects, urban planners and professors in Yugoslavia, and he had a significant impact on professional and scientific discussions on the planning and design of public spaces and public buildings. This is evident not only through his designs, but also through numerous publications and presentations. In addition to his well-known public buildings, such as the Museum at Tjentište in Bosnia and Herzegovina, the Craft Center in Belgrade, the City Hall in Aranđelovac, and the Post Office, Hotel Partizanka and Bank in Vranjačka Banja, he also designed five single-family houses. Of the five houses, four have been built, however, so far, they have not been the focus of research or published in academic journals. This paper studies Ranko Radović's designs for single-family houses built in the period from 1975 to 1985 in Aranđelovac, Bačka Palanka and Sombor in Serbia. The significance of Radović's design for single-family houses is explored in the context of socialism, in which investors would choose designs for their houses from a "catalogue". This paper also explores Radović's designs in the context of his theoretical approaches on the relationship between traditional and contemporary architecture. The paper aims to shed light on his contribution to ideas regarding the development of modern housing in the 1970s and 1980s in Serbia. It also documents the importance of those projects for the history of the architecture of single-family housing in Serbia.

Keywords: Ranko Radović, single-family housing, family houses, housing architecture

остварења српске међуратне модернистичке архитектуре (Kadijević, 1990; Vladojević, 2000). Поред њих значајна дела породичног становања остварили су и Бранислав Којић, Милутин Борисављевић, Јан Дубови, Александар Дероко, а у Војводини највише су деловали Ђорђе Табаковић, Лазар Дунђерски, Данило Каћански и други (Тошева, 1998; Mlašinović Marić, 2001; Mitrović, 2005, 2010; Putnik Prica, 2021a, 2021b)¹.

* Илија Губић, докторанд, Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија, 2020_41012@edu.arh.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4915-5383

** др Владана Путник Прица, Научна сарадница, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, Србија, vladana.putnik@f.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7445-1187

¹ Драгиша Брашован (Вршац, 1887 – Београд, 1965), Милан Злоковић (Трст, 1898 – Београд, 1965), Бранислав Којић (Смедерово, 1899 – Београд, 1987), Милутин Борисављевић (Крагујевац, 1889 – Париз, 1969), Јан Дубови

У периоду после Другог светског рата, па све до краја шездесетих година, услед промена друштвеног уређења, нове планске документације али и укидања приватне архитектонске праксе у Србији, ова врста архитектонског деловања није имала примат. Градитељски императив и егзистенцијална потреба тог времена била је изградња стамбеног простора, као и радничких и индустријских насеља за бројно становништво које је долазило у градове (Milašinović Marić, 2011). Архитекти су, услед готово разрушеног стамбеног фонда, ниског стандарда и сиромаштва, били приморани да делују брзо и оперативно, што је захтевало један рационални приступ архитектури, у којој је уметничко остајало по страни, а у првом плану било утилитарно и функционално (Kadijević, 2007). То је резултирало уједначавањем, стандардизацијом и израдом типских пројеката, што је довело до масовне, често безличне и анонимне архитектуре, чији је највећи квалитет био модерна урбанистичка поставка (Milašinović Marić, 2010). Приватне куће и виле су доживљаване као „буржоаски концепт“, а оне које су и грађене током тог периода пројектовали су махом државни пројектантски бирои путем униформисаних каталога типских кућа (Putnik Prica, 2021a, 2021b). Каталогска продукција породичних кућа и вила и данас је упитних резултата: од естетских до питања одрживости (Gubić & Antešević, 2022).

У шестој деценији, услед велике потребе пројектовања и изградње, оснива се низ мањих бироа и атељеа који преузимају задатке различитих типологија (Milašinović Marić, 2010). Пројектантски задаци у почетку се поверавају пре свега градитељима старије генерације или архитектонским бироима, да би у другој половини деценије примат преузела генерација архитеката школована након Другог светског рата. У таквој атмосфери долази до формирања Београдске школе ауторске модерне архитектуре (Kadijević, 2021). Захваљујући променама на друштвеном плану и у домену архитектуре, крајем шесте, а посебно почетком седме деценије, архитекти почињу да пројектују за нове клијенте који су за своје куће желели оригинална решења уместо једнообразних планова из каталога архитектонских предузећа. На територији Србије по својим, мада ретким, породичним кућама током наредних деценија остаће упамћени Милорад Мацура, Михајло Митровић, Александар Ђокић, Спасоје Крунић и други (Kadijević, 1999; Janakova Grujić, 2010; Krunić, 2017; Jevtović, 2018). У Војводини граде Сибин Ђорђевић и Милена Станковић Ђорђевић, Александар Келемен, Зора Митровић Пајкић, Мирослав Крстоношић и други (Mitrović, 2010)².

(Лазце, 1892 – Либерек, 1969), Александар Дероко (Београд, 1894 – 1988), Ђорђе Табаковић (Арад, 1897 – Нови Сад, 1971), Лазар Дунићерски (Србобран, 1881 – Опатија, 1952), Данило Каћански (Србобран, 1895 – Нови Сад, 1963).

2 Милорад Мацура (Скопље, 1914 – Београд, 1989), Михајло Митровић (Чачак, 1922 – Београд, 2018), Александар Ђокић (Београд, 1936 – Београд, 2002), Спасоје Крунић (Никшић, 1939 – Београд, 2020), Сибин Ђорђевић (Витково, 1926 – Штутгарт, 2013) и Милена Станковић Ђорђевић (Брно, 1924 – Штутгарт, 2015), Александар Келемен (Бајша, 1924 – Нови Сад, 2012), Зора Митровић Пајкић (Чачак, 1927 – Београд, 2021), Мирослав Крстоношић (Нови Сад, 1932)..

Од краја осамдесетих година, заједно са драстичним променама државног устројства, породично становање поново заузима значајно место као архитектонска тема прве категорије, материјализована кроз све више уметничко и савремено обликовање екстеријера и ентеријера. Нова класа инвеститора била је спремна на сарадњу са архитектама. У периоду од средине осме до средине девете деценије, Ранко Радовић (Подгорица, 1935 – Београд, 2005) пројектује пет породичних кућа, од којих су четири изграђене.

Својим академским радом, Ранко Радовић се позивао на поштовање традиције у савременом градитељству, разумевањем духа времена у периоду преиспитивања начела модерне и надлазеће постмодерне (Milić Aleksić & Radulj, 2021; Radulj, Milić Aleksić, Šukalo, 2021). Ранко Радовић био је истакнути архитекта, урбаниста и професор, првенствено активан у Југославији и Европи кроз своју праксу и академску каријеру (Babić & Antešević, 2019). Био је члан савета Међународне уније архитеката (International Union of Architects) (1984–1990) и четири пута биран за председника Међународне федерације за становање и планирање (International Federation of Housing Planning) (1984–1992). Био је министар урбаног развоја и заштите животне средине у Влади Црне Горе (2002–2003). Поред тога, Радовићева архитектонско-урбанистичка пракса обухвата 29 изграђених објеката и више од 50 урбанистичких пројеката.

Архитектура Ранка Радовића се у домаћој и иностраној историографији тумачи кроз савременост и вернакуларизам. Ипак, о његовом раду и деловању још не постоји обимна историографска литература. У научним и стручним часописима о Радовићевим урбанистичким пројектима за градове Србије и Финске пишу Илија Губић и Стефаније Леонтиадис (Gubić & Leontiadis, 2018; Leontiadis & Gubić, 2020). Радове о његовом архитектонском стваралаштву објавили су у часопису Друштва архитеката Новог Сада DaNS Душан Крстић и Владимир Митровић који помињу његове пројекте надоградње објекта Факултета техничких наука (1997–1998) и павиљона Факултета техничких наука (2001–2002), оба у коауторству са Ксенијом Хиел (Krstić, 2003) као и Љиљана Вукајлов о привременом занатско-услугном центру „Пејтон“ у Београду (1968–1971) (Vukajlov, 2017). О његовој архитектури, реализацијама на Тјентишту и у Београду пишу Радивоје Динуловић у часопису Архитектура и урбанизам бр. 16–17 (Dinulović, 2005), Љиљана Благојевић у часопису Култура бр. 134 (Blagojević, 2012), као и аутори са Универзитета у Бања Луци у зборницима конференција у региону (Milić Aleksić & Radulj, 2021; Radulj, Milić Aleksić, Šukalo, 2021). Ипак, о његовим пројектима за породичне куће нико до сада није обавио ни објавио истраживања, јер се нису убрајали, до сада, у значајнија дела његовог стваралаштва, те нису изазивали посебну пажњу истраживача.

Радовић је у својим чланцима и теоријским расправама дискутовао о савременој градњи и као примарне проблеме друштва и градоградње видео урушавање идеје континуитета вернакуларног и стварање новог света који не баштини и не учи из традиције. Из тих ставова произлази и Радовићева пракса коју је Чарлс Џенкс, амерички теоретичар културе и архитектуре, у свом „стаблу еволуције“, представио као пример архитектонске идеје „романтичног препорода народног стила“ друге половине XX века (Jencks, 1991, 2002).³

Предмет истраживања овог рада је утицај „метафоричке и метафизичке интерпретације“ наслеђених архитектонских форми на обликовање, естетику и симболику архитектуре Радовића кроз пројекте једнопородичног становања у Србији крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века. Циљ овог истраживања је анализа архитектонских реализација једнопородичних кућа по пројектима Ранка Радовића у Аранђеловцу, Бачкој Паланци и Сомбору у контексту Радовићевог академског и теоријског рада, јавних презентација и предавања. Док Радивоје Динуловић пише да је Радовић своје теоријске ставове, уверења и начела примењивао пројектујући и градећи (Dinulović, 2005), Љиљана Благојевић наводи да је Радовић на почетку каријере кроз пројектовање развијао своје теоријске позиције (Blagojević, 2012). На крају, овај рад пројекте Радовића анализира у контексту савремене архитектонске праксе у Србији друге половине XX века, када је струка одговарала на изазове нових социјалних, економских и политичких реалности. Аутори рада нису имали увид у оригиналне пројекте Радовића, јер је његова заоставштина недоступна истраживачима. Аутори су посетили сваку од кућа у њеној просторној стварности. Истраживање је додатно отежано чињеницом да су неке од кућа изграђене без одговарајућих дозвола, те је постојала бојазан власника кућа за сарадњу са истраживачима.

3 Чарлс Џенкс (1939–2019) је објавио је преко тридесет књига, од којих су најутицајније оне о постмодернизму. У својим књигама и есејима о архитектури Џенкс је објављивао „стабло еволуције“, које се кроз различита издања, и кроз време, мењало. У „стаблу еволуције“ Џенкс поставља шест главних архитектонских идеја друге половине XX века, од којих је „метафора, метафизичко“ предмет истраживања овог рада. За „метафора, метафизичко“ Џенкс за зачетника идеје поставља Ле Корбизјеа и његову катедралу у Роншану из 1955. године, и павиљон фирме „Филипс“ на Експоу у Бриселу 1958. године. У периоду од 1960. до 1970. године, Џенкс као представнике те идеје „метафора, метафизичко“ наводи Луиса Барагана, Елиела Саринена, брачни пар Раили и Реиму Пиетилу, Јорна Утзона и друге. По Џенксу, „метафора, метафизичко“ се од почетка седамдесетих година може разумети као „антропоморфизам“ чији су представници Хироши Хара, Марио Бота, Тојо Ито, Роберт Вентури, Арата Исозаки и други. Тај правац се осамдесетих година може читати и као „романтични препород народног стила“. Џенкс је најпре у „стаблу еволуције“, у две своје књиге *Архитектура данас* из 1988. године и *Језик постмодерне архитектуре* из 1991. године, писао „романтични препород народног стила“, док у издањима од 2000. године пише само „романтични препород“, који и траје до краја XX века. Правац се затим у новом веку назива „парадигма нових комплексности“. Као представнике „романтичног препорода народног стила“ Џенкс наводи Хироши Хару, Луцијена Крола, Цезара Пелија, Имре Маковецца, Ранка Радовића и друге.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР АРХИТЕКТУРЕ РАНКА РАДОВИЋА

Кроз своје теоријске расправе Радовић наводи да међу градоградитељима постоје и љубитељи прогреса и радикално негативног односа према свему у прошлости, али да постоје и енергичне присталице сталне обнове и непресушне, врло активне улоге и присутности „традиције“, разних „оживљавања“ и непресушних надахнућа, цитата и понављања вечитих стилова, националних митологија и локалног дара (Radović, 1990). Радовић сматра да одбити историју изгледа или лако или неопходно, али и неопростиво штетно, док одбити модернитет није природно, али не даје посебне резултате нити једно просто усвајање садашњих технологија или помодних „хај тек“ идиома и формула. (Radović, 1990). У својим радовима Радовић се питао како са традицијом говорити и деловати, како разумети искуства историје архитектуре и града, а да се производња грађеног простора и наше околине, у свим облицима и на свим нивоима не преобрати поново у историјски формализам, како Радовић напомиње „кад смо се једном ослободили авангардизма и утопија индустријске среће“ (Radović, 1990).

Разложна и оправдана критика радикалног функционализма и интернационалног стила односила се на два концепта која Радовић препознаје кроз своја писања: одбијање континуитета и сваке врсте традиције и одбијање специфичности сваког места, неке средине, географске и културне, због универзалних кућа апсолутних и идеалних облика. Радовић напомиње да је јасно да историју и традицију архитектуре, као и посебности сваког места (не простора) морамо стваралачки уважавати, присутна је опасност „радикалног еклектицизма“ свих облика и историјских реплика и неинвентивних понављања, као и опасност од догматског „уклапања“ у било какво постојеће, у оној мери понизности у којој је до јуче владала ледена и наивна логика надмоћи „нових решења“ у архитектури и граду у односу на све „старо“ и затечено (Radović, 2005b).

Народне куће су често биле предмет интересовања архитеката, укључујући и Радовића, који је у њима налазио многе принципијелне, духовне, концептуалне вредности, као што су однос према месту, топографији, клими, оријентацијама, функцији, развоју, рукотворном раду, материјалима, занатима, елементима архитектуре, постојећој ситуацији и околностима, свеукупном контексту, неформалном и спонтаном, однос према груписању кућа и према укупном духу насеља (Сл. 1). Радовић је пре пола века писао о рушењу културног наслеђа, истовремено пројектовао Спомен-дом битке на Сутјесци у трансформисаном духу народних неимара тог региона као и привремени занатско услужни центар „Лејтон“ у Београду. Форме у архитектури Радовића нису националне, већ су повезане са људима одређеног тла и културе, идеје и времена, природом и средствима грађења.

Радовићеве теоријске поставке се могу разумети као напредне, савремене и иновативне, поготово оне које се тичу односа вернакуларности и савремености у

Сл. 1. Истраживања Ранка Радовића, 1987. године о конструктивним елементима кућа и могућим лекцијама из традиције / Fig. 1. Research on traditional housing construction elements by Ranko Radović in 1987

архитектури у времену када је Радовић стварао. Наиме, Радовић у теоријској расправи *Модерна архитектура и традиција* (Radović, 2015a) пише како у нашој средини, после несрећних искустава са копијама „националних стилова“, са фолклорном површношћу и са „реализмом“ – врло се брзо дошло у фазу „брутализма“, декоративних конструкција, нападне интернационализације и помодности „необрађеног бетона“. Радовић извлачи закључак да нити смо стварно схватили и продрли у традицију, нити смо стварно појмили логику и дух спонтане архитектуре наших крајева и примили модерност њених поука, нити смо, најзад, изградили градитељску филозофију за своју савременост и своју средину, изван пресликавања часописа и лажног „модернизма“. Радовић наставља са ставом да конкретни услови сваке земље, па дакле и њена традиција, нису препреке него у првом реду подстицај стваралачкој имагинацији архитеката нашег времена и у свим срединама: разумљиво под условом да су суштински овладали традицијом и савременошћу (Radović, 1974). Љиљана Благојевић у својим радовима закључује да је Радовић развијао радикалну критику модернизма и постављао теоријски конструкт постмодернизма (Blagojević, 2012).

Радовићеве теоријски ставови делимично су се ослањали на традицију теоретичара архитектуре, попут Бранислава Којића и Александра Дерока, који су међу првима изучавали

вернакуларну архитектуру и народно градитељство, имплементирајући стечено знање на сопствени стваралачки опус (Jovanović, 1991; Toševa, 1998; Putnik, 2010), као и на теорије Николе Добровића, Оливера Минића, Милорада Пантовића и Богдана Богдановића (Blagojević, 2011)⁴. У складу са међународном појавом постмодернизма, а нарочито у контексту новог романтизма који одликује архитектуру Александра Ђокића, Михајла Митровића, Богдана Богдановића и других (Kadijević, 1999; Antešević, 2013; Jevtović, 2018), Радовић у периоду седамдесетих и осамдесетих година прошлог века ради на више независних поља и задржава двојну промодернистичку и пропостмодернистичку позицију (Blagojević, 2012).

ПРИМЕНА ТЕОРИЈСКИХ СТАВОВА РАНКА РАДОВИЋА НА СТАМБЕНУ АРХИТЕКТУРУ

Током свог стваралаштва, Радовић је пројектовао само два објекта за вишепородично становање, која нису изграђена. У питању је стамбена целина у Барајеву из 1979. године и стамбени комплекс на Бањици са Димитријем Младеновићем из 1981. године (Antić et al., 1997). Други пројекти у домену становања су били за породичне куће.

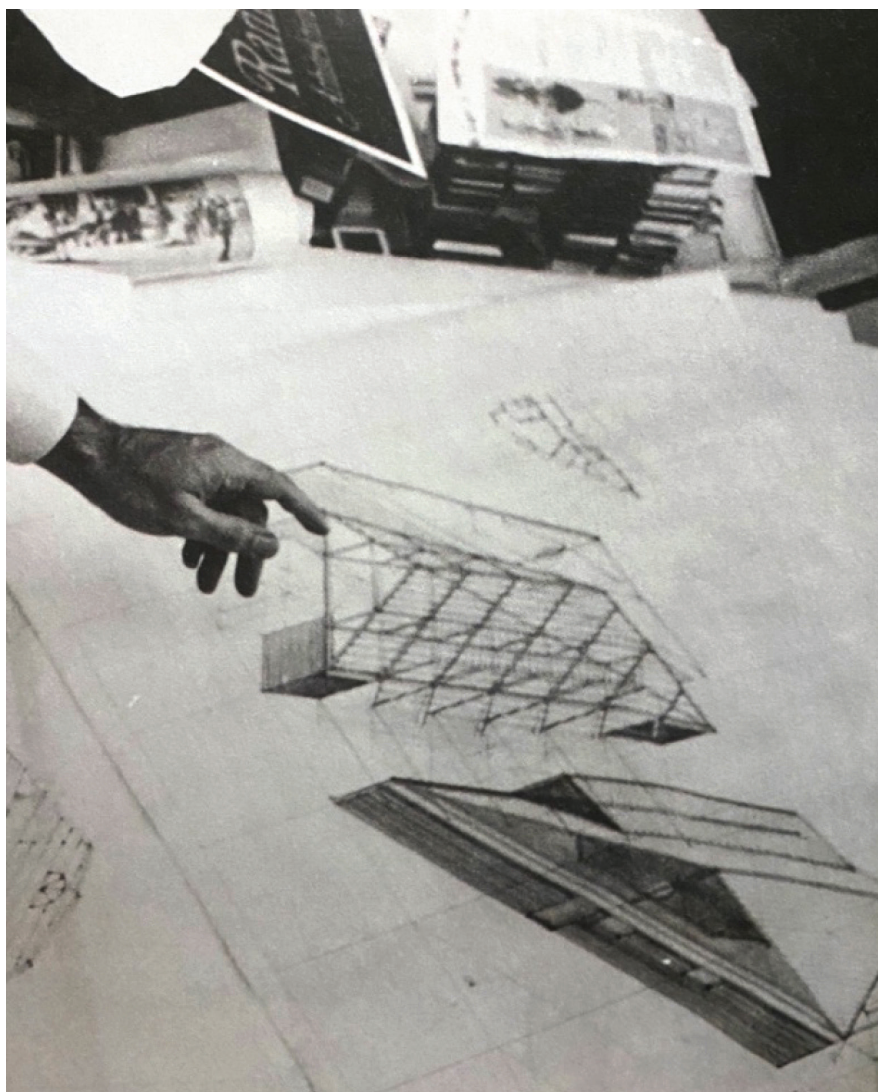
4 Бранислав Којић (Смедерево, 1899 – Београд, 1987), Александар Дероко (Београд, 1894 – 1988), Никола Добровић (Печуј, 1897 – Београд, 1967), Оливер Минић (Охрид, 1915 – Београд, 1979), Милорад Пантовић (Зажечар, 1910 – Београд, 1986), Богдан Богдановић (Београд, 1922 – Беч, 2010).

Поред четири изведене породичне куће у периоду од 1975. до 1985. године, пронађен је податак да је Радовић пројектовао још једну породичну кућу за П. Р. на Трешњи. Међутим, о овој кући не постоји више података осим Радовићевог објављеног интервјуа у којем помиње кућу, и касније у избору у звање где се као година пројектовања помиње 1981. (Antić et al., 1997). Кућа је троугаоне основе, фотографија на којој се види пројекат је објављена у књизи *Насељени цртеж* (Petrović Njegoš et al., 2016). (Сл. 2)

Након што је 1962. године дипломирао, Радовић се 1963. запослио у Институту за архитектуру и урбанизам Србије одакле је 1966. године изабран за асистента на предмету Урбанизам на Архитектонском факултету Универзитета у Београду. У реферату о избору у звање из 1966. године, затим у рефератима за избор у звање асистента на предмету *Урбанистичко пројектовање* 1969. године и затим 1972. године, као и реферату из 1977. године за избор у звање доцента на предмету *Урбанистичко пројектовање*, читамо да Радовић није пројектовао објекте једнопородичног становања, мада је до тада већ имао пројектованих и изведених веома запажених јавних објеката (Radovanović, Maksimović & Minić, 1966; Radovanović, Minić & Novaković,

1969; Minić, Bogdanović & Bjelkov, 1972). Тек 1977. године, у реферату за избор у звање доцента за предмет *Савремена архитектура* помиње се пројекат за „сликарски атеље“ (Nenadović, Martinović & Bogdanović, 1977). Даљим истраживањем дошли смо до информације да је кућа са атељеом пројектована за академског сликара А. Ђоновића и изграђена у Аранђеловцу. (Сл. 3 и 4) Чланови комисије тада закључују да се у Радовићевим радовима осећа напор да се његова теоретска схватања повежу са практичним радом, што његовим пројектима даје карактеристику темељности и студиозности (Nenadović, Martinović & Bogdanović, 1977).

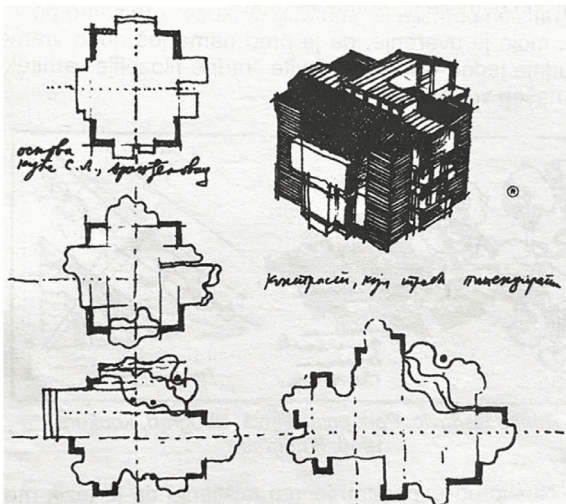
Кућа за А. Ђоновића у Улици протe Буковичког у Аранђеловцу је третирана специфичним градитељским речником. Кућа је слободностојећа, правоугаоне основе, изграђена на узвишењу, на малом плацу са наглим падом терена. Радовић је одлично искористио овај наизглед неповољан положај, те је кућа повучена од уличне регулације са предбаштом, док је улаз скривен и позициониран на бочној страни. Улична фасада, оријентисана ка северозападу, поседује минималан број прозорских отвора, док је дворишна југоисточна фасада великим делом прекривена стакленим површинама како би се што боље осветлио ентеријер, али и

Сл. 2. Ранко Радовић указује на пројекат неизграђене куће троугаоне основе за П.Р. на Трешњи.
Fig. 2. Ranko Radović pointing to his unbuilt research design for single family housing

Сл. 3 и 4. Кућа за А. Ђоновића у Аранђеловцу / Figs 3 and 4. House for A. Đonović in Arandelovac

искористио природан пад терена за поглед на природу. Кућа поседује карактеристичне кровне равни са наглашеним ободима, где представља својеврсну синтезу елемената наслеђа и савременог духа у архитектури. Данашња патина крова уноси полихромiju у иначе контрастно решену тамно-светлу фасаду. Специфичан детаљ представља угао куће који је на спрату наглашен тамним панелима који привлаче пажњу када се кућа посматра са улице.

Радовић је биран 1980. године, па поново 1985. године за ванредног професора на предмету *Савремена архитектура и урбанизам*. Његове биографије тада помињу индивидуалну стамбену зграду за С. Лаловић у Омладинској улици у Аранђеловцу (Сл. 5 и 6) и породичну стамбену кућу за П. Бубало у Сомбору (Сл. 7), која је „у завршној фази реализације“ (Nenadović, Martinović & Bogdanović, 1980; Bogdanović, Stojaković & Nešković, 1985)⁵.

Стиче се утисак да је приликом пројектовања ове куће Радовић имао далеко више креативне слободе, иако је пројектни задатак у суштини био мање изазован у односу на претходни пројекат. Плац се налази на равном терену и много је пространији. На кући у Аранђеловцу учева се естетска вредност која произилази из конструкције и прецизног третмана опеке и камена, као и белих малтерисаних хоризонталних линија које визуелно одељују спратове. Радовић је и на овој кући експериментисао са кровним равнима. Предња и задња фасада су идентично обликоване, док су бочне фасаде различито третиране. Сви отвори на кући су нестандартно обликовани, а све четири фасаде су додатно оживљене балконима. Међутим, оно што заиста издваја ову грађевину су детаљи и управо на оградама балкона Радовић даје свој ауторски печат. Мотив балустраде у класичном језику архитектуре Радовић своди на знак и уместо уобичајених кугли на угловима поставља коцке заротиране на врху. Овај вид реинтерпретације историјских стилова је типичан за рад постмодернизма, а нарочито је присутан у стваралаштву Ранка Радовића, који је своје знање из историје архитектуре вешто користио при пројектовању.

Радовић је такође пројектовао кућу П. Бубала на улгу Солунских бораца и Капетанове у Сомбору у периоду између 1980. и 1983. године. У питању је угловница засведена двосливним кровом, подужне основе, са подрумом, приземљем и спратом. У приземљу се налази локал, док је спрат намењен за становање. За кућу у Сомбору је комисија за избор у звање написала да је „ [...] зграда на угаоној

5 Поред два стамбена објекта у Аранђеловцу, Радовић је у Аранђеловцу пројектовао и зграду Скупштине општине која је делимично изграђена као и пројекат за Музеј револуције који није прошао на конкурс. Радовић је такође пројектовао и амфитеатар у Аранђеловцу, али пројекат није реализован.

Сл. 5 и 6. Скица Ранка Радовића из 1973. године за кућу у Аранђеловцу на којој пише „контраст који треба потенцирати“, као мотив из којег је развијао идеју (горе), наспрот изведеном објекту (доле) / Figs 5 and 6. Drawing by Ranko Radović from 1973 showing the development of his idea for a house design in Arandelovac (above) versus what was built afterwards (below)

Сл. 7 и 8. Угаона кућа у Сомбору / Figs 7 and 8. Corner house in Sombor

парцели за коју је карактеристичан напор пројектанта да се једна архитектонска форма куће на углу развије као једновремено традиционални и савремени, двојни модел” (Bogdanović, Stojaković & Nešković, 1985). (Сл. 7 и 8).⁶ Радовић на академски начин засеца угао куће и поставља улаз у локал у приземљу. Међутим, супротно очекивању, угао је осим улаза ненаглашен, на спрату се не налазе ни балкон ни прозор, што би било уобичајено решење академски конципиране угловнице. Радовић је поново у духу постмодернизма користио елементе класичног архитектонског речника, али на један готово маниристички начин избегава очекивана решења. Материјализација такође алудира на традиционалну војвођанску архитектуру.

⁶ Из интервјуа, који су аутори истраживања спровели са власником куће П. Бубалом, сазнаје се да је Радовић пројекат за кућу у Сомбору припремио док је живео и радио у Паризу. У разговору са некадашњим студентом Радовића архитеком С. Зорићем из Сомбора, дошли смо до информације да је Радовић током предавања говорио о прозорима мањих димензија према Улици Солунских бораца због погледа према Општој болници „Др Радивој Симоновић” у Сомбору.

Приземље је обложено окер фасадним керамичким плочицама које се у вертикалним тракама настављају ка спрату и фланкирају прозорске отворе. Иако не може да се тврди да је омалтерисана боја фасаде оригинална, она ипак не доприноси значајније контрастирању елемената на било који начин, већ се делимично стапа са бојом плочица. Оно што такође зачуђује је неправилан распоред и величина прозора ка Улици Солунских бораца, где је Радовић формирао прозорске отворе по функцији, а не по естетском канону.

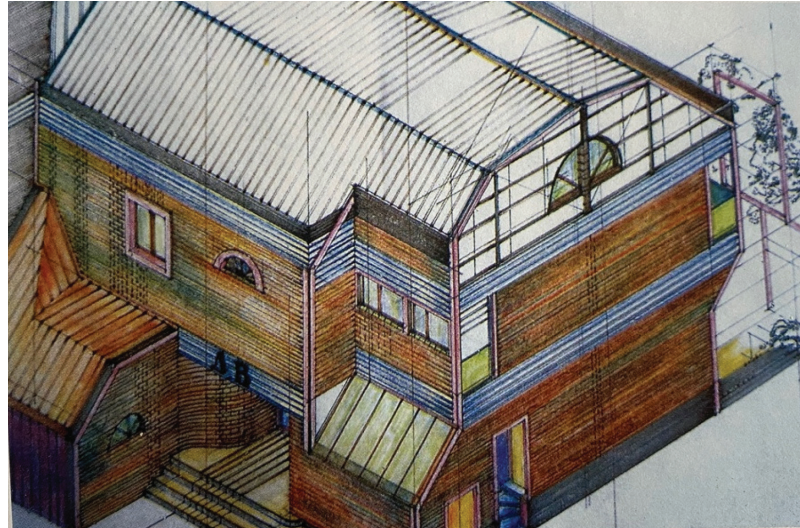
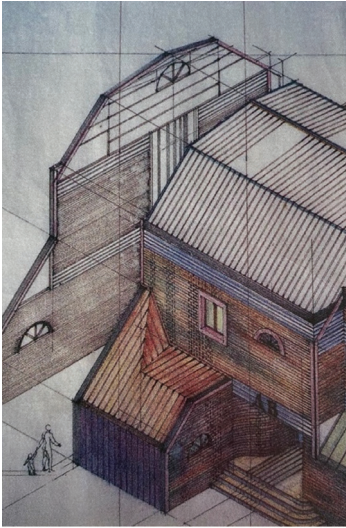
Радовић је пројектовао кућу у Улици Сенише Станковића у Бачкој Паланци за Д. Вушекуну између 1980. и 1981. године (Сл. 9–12) која је у ранијој литератури погрешно потписана као соларна кућа у Београду (Radović, 2005). На цртежима је Радовић изнад улазних врата предвидео иницијале власника „Д. В.”.

Иако кућа у Бачкој Паланци поседује подрум, приземље, спрат и поткровље, не одаје тај утисак. По изузетно складним пропорцијама се одлично уклапа у околни амбијент. Ипак, по свом квалитету се истовремено и истиче. Ова породична кућа представља сублимацију теме породичне куће у постмодернизму. Истуреност гараже пружа визуелну контратежу одузетом волумену на спрату ради формирања терасе. На овом објекту Радовић поново користи беле малтерисане хоризонталне линије да раздвоји спратове и пружи контраст мркој фасадној опеци. Прозори су поново нестандартних димензија, али овог пута као главни мотив уведена је лунета која се у виду прозорских отвора јавља на више места уз један окулус на прочељу фасаде, омаж раном модернизму. Кров је комплексније вишесегментно решен и покривен зеленим лимом. Посебан детаљ представља закошено стакло које пружа осветљење у приземљу, а допуњује се са косином изнад гараже и кровом.

ЗАКЉУЧАК

Пројекти Ранка Радовића за индивидуално становање нису били тема досадашњих истраживања, те је кроз овај прилог проучавању градитељског опуса архитекте Радовића начињен напор да се додатно осветли значај његовог доприноса развоју српске и југословенске стамбене архитектуре друге половине 20. века када је Радовић развијао критику модернизма и постављао теоријски оквир постмодернизма. Стога је од великог значаја документовање, презентовање и анализа Радовићевих пројеката једнопородичног становања.

Ранко Радовић је један од ретких српских архитеката друге половине 20. века који је и кроз теоријски рад анализирао традиционалну вернакуларну архитектуру и народно градитељство, проналазећи истовремено начин да логику и дух народне архитектуре интерпретира на савремен

Сл. 9 и 10. Пројекат породичне куће Д. Вишекруне у Бачкој Паланци између 1980. и 1981. године објављен је, погрешно, у литератури као пројекат „Соларне куће у Београду“ из 1970. године / Figs 9 and 10. Single family house design for D. Višekruna in Bačka Palanka built between 1980 and 1981, incorrectly published in the literature as a “solar house in Belgrade designed in 1970”

Сл. 11 и 12. Породична кућа Д. Вишекруне у Бачкој Паланци, променила је власништво / Figs 11 and 12. Family house for D. Višekruna in Bačka Palanka; the house has changed owners several times since it was built

начин. Породичне куће које је пројектовао сведоче о једној до сада недовољно сагледаној димензији његовог стваралаштва, представљајући отелотворење одређених теоријских принципа које је заступао. Због тога његов квантитативно скроман, али по квалитету значајан опус стамбене архитектуре доприноси бољем сагледавању и тумачењу Радовићевих идеја и остварења, али и ширег контекста постмодерне архитектуре у српској средини.

Депарتمان за урбанизам и архитектуру Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду почетком 2022. године расписао је јавну набавку за опремање кабинета у ком је Ранко Радовић радио, те ће се у неком будућем времену у том простору, када се опреми, отворити Спомен-збирка Ранка Радовића у којој ће бити чувани његове књиге и пројекти, поклон породице Радовића. Када буде отворена и доступна, Спомен-збирка Ранка Радовића допринеће даљем расветљавању његовог рада и утицаја на архитектуру и градове Србије и региона.

РЕФЕРЕНЦЕ / BIBLIOGRAPHY

- Antešević, N. 2013. The influence of Balkan tradition at the Yugoslav architecture of the twentieth century – theoretical and historical treatise through review of selected chronological-spatial examples. In: Bogdanović, R. On Architecture – International Conference and Exhibition. Conference Proceedings, 462-483.
- Antić, I., Folić, R., Mladenović, D., Pavlović, Z., Vuković, S. 1997. Referat za izbor saradnika Univerziteta u Novom Sadu. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Babić, G., Antešević, N. 2019. Omaž arhitekti Ranku Radoviću i vrednostima akademskog bivstvovanja. *Glasnik društva konzervatora Srbije*, 43, 61-64.
- Blagojević, Lj. 2000. *Moderna kuća u Beogradu (1920–1941)*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Blagojević, Lj. 2011. Ranko Radović profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture. *Matica: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu*, 48, Cetinje i Podgorica, 379-390.
- Blagojević, Lj. 2012. Raskršća savremene arhitekture: Ranko Radović i diskurs postmodernizma. *Kultura*, 134, 182-199.
- Bogdanović, B., Stojaković, A., Nešković, J. 1985. Referat. Beograd: Arhitektonski fakultet.
- Vukajlović, Lj. 2017. Peta decenija gradica Pejton. *DaNS*, 81, 68-70.
- Gubić, I., & Leontiadis, S. 2018. Predlozi Ranka Radovića za uređenje centralnih javnih prostora gradova Vojvodine. *Grada za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*, XXXI, 167-177.
- Gubić, I., Antešević, N. 2022. Renewal and rethinking: the past two decades of contemporary housing architecture in Serbia [exhibition catalogue] Gallery SABE, Kigali, Rwanda. Novi Sad: Center for Sustainable Urban Development

and Culture "Structure"; Kigali: School of Architecture and Built Environment, University of Rwanda.

DaNS. 2001. *Ranko Radović Novi Sad 2001 Tabakovićeve nagrada za arhitekturu*. Novi Sad: DaNS Društvo arhitekata Novog Sada.

Dinulović, R. 2005. O kontinuitetu ideja i oblika u arhitekturi Ranka Radovića. *Arhitektura i urbanizam*, 16-17, 14-19.

Krstić, D. 2003. Dogradnja potkrovlja na zgradi FTN-a u Novom Sadu. *DaNS*, 42, 36.

Janakova Grujić, M. 2010. *Milorad Macura (1914–1989)*. Beograd: VAM, IAUS.

Jevtović, A. 2018. *Arhitekta Aleksandar Đokić. doktorska disertacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Jencks, C. 1991. *The Language of Post-Modern Architecture*. Michigan: Random House Incorporated.

Jencks, C. 2002. *The New Paradigm in Architecture: The Language of Postmodernism*. London: Yale University Press.

Jovanović, Z. M. 1991. *Aleksandar Deroko*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Društvo konzervatora Srbije.

Kadijević, A. 1990. Život i delo arhitekta Dragiše Brašovana. *Godišnjak grada Beograda*, XXXVII, 141-173.

Kadijević, A. 1999. *Mihajlo Mitrović: projekti, graditeljski život, ideje*. Beograd: Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Muzej nauke i tehnike, Muzej arhitekture.

Kadijević, A. 2007. O socrealizmu u beogradskoj arhitekturi i njegovim oprečnim tumačenjima. *Nasleđe*, IX, 76-88.

Kadijević, A. 2021. Beogradski arhitekti i stanovanje (1945–1990). U: 2021.16. *Beogradska internacionalna nedelja arhitekture*. Beograd: Društvo arhitekata Beograda, Kulturni centar Beograda.

Krunić, S. 2017. *Spasuje Krunić: prostorne metafore*. Beograd: Arhitektonski fakultet, Orion Art.

Leontiadis, S., & Gubić, I. 2020. Ranko Radović's approach to the planning and design of public spaces through projects for cities in Finland and Serbia. *Spatium*, 44, 29-36.

Milašinović Marić, D. 2010. Arhitektonski biro, U: 2010. Srpska enciklopedija, Novi Sad–Beograd: Zavod za udžbenike, 350-351.

Milašinović Marić, D. 2011. Razvojni tokovi u Srpskoj arhitekturi od 1945. do 1961. godine. *Arhitektura i urbanizam*, 33, 3-15.

Milić Aleksić, M., & Radulj, M. 2021. Savremena interpretacija tradicije u arhitekturi Ranka Radovića i Zlatka Ugljena u okviru nacionalnog parka „Sutjeska“. U: Mrlješ, R. ur. 2021. *Zbornik radova XI naučno istraživačka konferencija: Graditeljsko nasleđe i urbanizam*. Beograd, 334 – 343.

Mitrović, V. 2005. *Arhitekta Đorđe Tabaković (1897–1971)*. Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture.

Mitrović, V. 2010. *Arhitektura XX veka u Vojvodini*. Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine i Akademska knjiga.

Minić, O., Bogdanović, B., Bjelkov, V. 1972. Referat o izboru jednog docenta za predmet urbanističko projektovanje na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Beograd: Arhitektonski fakultet.

Nenadović, S., Martinović, U., Bogdanović, B. 1977. Referat. Beograd: Arhitektonski fakultet.

Nenadović, S., Martinović, U., Bogdanović, B. 1980. Referat. Beograd: Arhitektonski fakultet.

Petrović Njegoš, N. et. al. 2016. *Naseljeni crtež – knjiga eseja o likovnom radu Ranka Radovića*. Beograd: Orion Art.

Putnik, V. 2010. Folklorizam u arhitekturi Beograda (1918–1950). *Godišnjak grada Beograda LVII (2010)*, 175–210.

Putnik Prica, V. 2021a. Povratak prošlosti: stambeno pitanje i kriza kulture stanovanja u novoj srpskoj arhitekturi. u: A. Kadijević (ur.), *Kulturna baština i kriza: heritološki i arhitektonski aspekt*, Beograd: Filozofski fakultet, 2021, 81–96.

Putnik Prica, V. 2021b. *Stambena arhitektura Beograda 1918–1941*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

Radović, R. Modernost i tradicija. *Politika*. 2. novembar 1974.

Radović, R. 1990. Podsticajno, zagonetno i varljivo mesto tradicije u arhitekturi. *De re Aedificatoria*, 1, 7-24.

Radović, R. 2005. *Novi vrt i stari kavez*. Novi Sad: Stylos, 305-306.

Radović, R. 2005a. Moderna arhitektura i tradicija. U: Radović, R. 2005. *Novi vrt i stari kavez*. Novi Sad: Stylos, 47-52.

Radović, R. 2005b. „Osmehnuti“ šarm narodnih kuća, i (zlo)upotreba tih osmeha. U: Radović, R. 2005. *Novi vrt i stari kavez*. Novi Sad: Stylos, 59-61.

Radovanović, M., Maksimović, B., Minić, O. 1966. Referat o izboru asistenta za predmet Urbanizam na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Beograd: Arhitektonski fakultet.

Radovanović, M., Minić, O., Novaković, B. 1969. Referat o kandidatu Ranku Radoviću za izbor na mesto asistenta. Beograd: Arhitektonski fakultet.

Radulj, M., Milić Aleksić, M., Šukalo, O. 2021. Critical resistance of a hut – in six points (cultivation of critical practice through the memorial house design by the architect Ranko Radović). *AGG+ Journal for Architecture, Civil Engineering, Geodesy and related scientific fields*, 09 (1), 34-047.

Toševa, S. 1998. *Branislav Kojić*. Beograd: Građevinska knjiga.

IZVORI ILUSTRACIJA / SOURCES OF ILLUSTRATIONS

Слика 1. Истраживања Ранка Радовића, 1987. године о конструктивним елементима кућа и могућим лекцијама из традиције (Извор: Radović, 2005: 60.)

Figure 1. Research on traditional housing construction elements by Ranko Radović in 1987 (Source: Radović, 2005: 60.)

Слика 2. Ранко Радовић указује на пројект неизграђене куће троугаоне основе за П.Р. на Трешњи (Извор: Petrović Njegoš, 2016: 8-9.)

Figure 2. Ranko Radović pointing to his unbuilt research design for single family housing (Source: Petrović Njegoš, 2016: 8-9.)

Слике 3. и 4. Кућа за А. Ђоновића у Аранђеловцу (Извор: Ilija Gubić, 2021. (фотографија аутора)

Figures 3. and 4. House for A. Đonović in Arandelovac (Source: Ilija Gubić, 2021 (author's photo))

Слика 5. Скица Ранка Радовића из 1973. године за кућу у Аранђеловцу на којој пише "контраст који треба потенцирати" као мотив из којег је развијао идеју (Извор: DaNS, 2001: 27.)

Figure 5. Drawing by Ranko Radović from 1973 showing the development of his idea for a house design in Arandelovac (Source: DaNS, 2001: 27.)

Слика 6. Кућа у Аранђеловцу, изведени објекат (Извор: Ilija Gubić, 2021. (фотографија аутора)

Figure 6. House in Arandelovac, completed building (Source: Ilija Gubić, 2021 (author's photo))

Слике 7. и 8. Угаона кућа у Сомбору (Извор: Ilija Gubić, 2021. (фотографија аутора)

Figures 7. and 8. Corner house in Sombor (Source: Ilija Gubić, 2021 (author's photo))

Слике 9. и 10. Пројекат породичне куће Д. Вишекруне у Бачкој Паланци између 1980. и 1981. године објављен је, погрешно, у литератури као пројекат „Соларне куће у Београду“ из 1970. године (Извор: Radović, 2005: 282, 305-306.)

Figures 9. and 10. Single family house design for D. Višekruna in Bačka Palanka built between 1980 and 1981, incorrectly published in the literature as a "solar house in Belgrade designed in 1970" (Source: Radović, 2005: 282, 305-306.)

Слике 11. и 12. Породична кућа Д. Вишекруне у Бачкој Паланци, променила је власништво (Извор: Ilija Gubić, 2021. (фотографија аутора)

Figures 11. and 12. Family house for D. Višekruna in Bačka Palanka; the house has changed owners several times since it was built (Source: Ilija Gubić, 2021 (author's photo))